

Y. Bertels

Nizami və yer-göy elmləri...

Nizaminin nücum və münəccimlik elmi ilə tanışlığını mütləq qeyd etmək gərəkdir. Hətta bürcləri təsvir edərkən, Nizami bürcündən bəhs edir və yeri gəldikcə, göy cisimlərinə aid o zamankı istilahları işlədir. «Leyli-Məcnun»da Nizami səmanın təsvirinə qapılır və hiss olunur ki,

Nizami ulduzlu səmadaki cisimləri çox gözəl tanıyır. Şübhəsiz ki, Nizami o vaxtın coğrafi və kosmoqrafik ədəbiyyatından xəbəri varmış. İsgəndərin yürüşlərindən bəhs edəndə Nizaminin coğrafi biliklərə yiyələndiyini aydınca hiss edirik. «Yeddi gözəl»dəki üçüncü hekayətdə də buna bir daha şahid oluruq. Və Məleyhənin hekayətində onu dərk etmək heç də çətin deyil ki, Nizami təbiət qanunlarına tanışlığını axıracan heç də üzə vurmaq istəmir. Əksinə, onun sözündə belə bir həqiqət gizlənilib ki, bu aləmdə hər şey gözəgörünməz bir qüvvənin, yəni Allah-Təalanın ixtiyarındadır. Nizamidə tibbi istilahlara da tez-tez rast gələrsən. Məsələn bu anatomik lövhə fantastik formada diqqətə çatdırılır. Nizaminin bildiyi, yetik olduğu o vaxtkı elmlərin fərqi varsaq, görərik ki, bu dahi şair demək olar ki, öz dövrünün bütün biliklərinə güvənib və arxalanıbdır. Onu da ərz eliyək ki, o vaxtkı elmlər bizim dövrümüzdə olduğu kimi beləcə bölünməmişdi və hər bir alim bu adı qazanmaq üçün öz dövrünün üzdə olan biliklərinə sahib olmalı idi.

Oxuduğumuz poemaların hər misrasına yetik olduqca görürük ki, heç də qazandığı biliklər Nizamini o qədər də qane etmirmiş. Belə görünür ki, Nizaminin elmdən ən böyük tələbi insanın dolvnişığını, əhvalını, bu dünyada öz varlığını daha da yaxşılaşdırmaq arzusu olub. Və elmlərin çoxusu bu vəzifənin, öhdəsindən gələ bilmirmiş. Elə Nizaminin bədii yaradıcılığı da, bizim fikrimizcə, insanı bu zirvədə görməkmiş.

Onu nəzərə çatdırmaq gərəkdir ki, Nizamidə dəqiq elmlər qurtaran məqamda insanı çaşqınlıqdan xilas etməyə cəhd göstərən yol – din – iman başlayır. Biz deyərdik ki, Nizami bu yolun bir qismini az qala Ömər Xəyyamla birgə addımlayır. Amma Xəyyam axırda hər şeyə inamını tamam itirirsə, yəni, hər şeyin xilasını elmdə görürsə, Nizami Gəncəvi isə əksinə öz dayağını, onu bədbinlikdən, küskünlükdən xilas edən din – imanda tapır.

«Sirlər Xəzinəsi»ni oxuyan və onu dərk edən hər bir kəs bu fikirdədir ki, bu əsər sufi təlimləri toplusudur. Amma poemaya diqqətlə nəzər yetirəndə, Nizaminin sufizmə münasibətini axıradək anlamaq çətin olur. Onun poemalarını dərinəndən dərk etməyən hər bir şəxs Nizamini sufi şeyxlərinin cərgəsində sayə bilər.

Nizaminin adı ilə yanaşı, bəzən Gəncədəki əxi birliyinin adı da çəkilir. Və əxilər müsəlman şərqində, o cümlədən Gəncədə çox geniş yayılmış hərəkatdır. Əxilərin həyatı, onların görüşləri barədə əsas məlumatı biz İbn – Batutanın yazısında da rast gəlirik.